

JÁDI FERENC-TÜSKÉS GÁBOR

A népi vallásosság pszichopatológiája

Egy hasznosi parasztasszony látomásai

1. ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK

Bár a néprajztudomány – hagyományos önértelmezése szerint – „nem azt vizsgálja, ami az ember mélyén, jellemében van, hanem azt, ami abból jön fel, ami megvalósul, ami megformálódik”,¹ a pszichiátria pedig elsősorban éppen az emberben rejlő dolgokra figyel, a néprajz és a pszichiátria módszereinek együttes alkalmazására a nemzetközi kutatás évtizedes tapasztalatai után újabban már a magyar szakirodalomban is több példával találkozunk. A pszichiátria és a néprajz közös tudományos feladatának számos meghatározása született; ezek részletezése helyett itt csak arra utalhatunk, hogy az együttműködés lehetőségének széles skálája a népi elbeszélő műfajok pszichopatológiai értelmezésétől² a transzkulturális pszichiátriai kutatásokon³ át a kórrajzok történeti-néprajzi aspektusú vizsgálatáig⁴ terjed. Ez a tanulmány – melyben csupán egyetlen, paradigmaticus értékű esettel: Csépe Klára 68 éves hasznosi parasztasszony látomásainak értelmezésével, pontosabban újraértelmezésével foglalkozunk – a két tudományág egy újabb kapcsolódási lehetőségére szeretné felhívni a figyelmet.

Az utóbbi évtizedek pszichiátriai eleméleteinek egyik központi kérdése a valósághoz való viszony jellemzése, azaz a „valóságérzék” fogalmának értelmezése. Kezdetben meglehetősen szűken és abszolutizálva értelmezték ezt a kifejezést, de szociológiai szempontú vizsgálata során fokozatosan fény derült arra, hogy a valóságértelmezést számos társadalmi-kulturális tényező befolyásolja, azaz a sok mikrokozmoszon belül számos intakt személyes realitáselv lehetséges. Ezért a helyes diagnózis érdekében a pszichiáternek mindig figyelembe kell venni a pszichikai állapot társadalmi-kulturális

rétegzettségét is. Ez azt jelenti, hogy a pszichés státusra vonatkozó kérdésekből addig nem lehet következtetéseket levonni, amíg nem ismerjük pontosan annak a valóságnak intrapszichés és interperszonális meghatározottságát, amely a vizsgált személy társadalmi körülményei között bizonyosságnak számít. A belső pszichés egyensúly akkor marad intakt, ha az intrapszichés struktúra alkalmazkodni képes a külső valósághoz. Ebből következik, hogy egy pszichiátriai elmélet, egy diagnózis akkor adekvát, ha azt a pszichológiai valóságot tükrözi, amelyet magyarázni kíván. Példán szemléltetve: a társadalmi szerkezet megváltozása maga után vonhatja a pszichikai valóság átalakulását. Ebben az esetben új elméletre van szükség, mert a régiek nem magyarázzák kielégítően a megfigyelhető jelenségeket. De az is előfordulhat, hogy a megváltozott társadalmi értékek körében keletkezett új elmélet még nem alkalmas a csak kismértékben átalakult valóság értelmezésére. Ekkor az elmélet elsietett alkalmazása téves következtetésekhez vezethet, s így a pszichiátria az ideológiai manipuláció eszközévé válhat.⁵

2. AZ ESEMÉNYEK HÁTTERE

2.1. Az irodalom tükrében

1948 őszén az egész országban elterjedt a hír, hogy egy hasznosi parasztasszonynak megjelent Szűz Mária, s látomásban egy gyógyforrást mutatott neki, amelynél – ugyancsak felsőbb utasításra – hamarosan kis kápolna épült. Az esettel abban az időben több napilap és az egyházi sajtó is foglalkozott. A kápolna és a forrás időközben hivatalosan el nem ismert búcsújáráshely lett, amely Mátraverebély-Szentkút árnyékában is jelentős tömegeket tudott vonzani. A hírek elcsitulak, majd egy évtized múlva a sajtó útján a jelenség ismét bekerült az országos köztudatba, amikor 1961-ben „Egy vallási tömegpszichózis története...” címmel Varga Lajos⁶ ideggyógyász és Manga János⁷ néprajzkutató tollából a Világosság című folyóirat „Árnyékok” rovatában két írás is megjelent a hasz-

nosi eseményekről. A téma a tudományos irodalomba is bevonult: 1962-ben Manga János hosszabb tanulmányt közölt róla az Ethnographia hasábjain.⁸ Manga éppen az események idején, 1947-ben végzett néprajzi kutatásokat Hasznoson. Kutatásainak elsődleges célja „a jobbágyvilágra, az 1848–49-es eseményekre vonatkozó emléktanyag összegyűjtése” volt, de vizsgálta „a falu lakosságának a múlt tradícióihoz való viszonyát, egy-egy adatközlő visszaemlékezésének mértékét, elevenségét” is. Eközben találkozhatott a látomásokról szóló történetekkel, amelyek érthető módon felkeltették az érdeklődését. Tanulmányában Vajkai Aurél és mások kutatásai nyomán összefoglalja a búcsújáróhelyeknek a népi gyógyászatban betöltött szerepét, különös tekintettel a szent kutak gyógyító hatására, valamint a víz és a jelenések szerepére a búcsújáróhelyek kialakulásában. Részletesen foglalkozik a Mátraverebély-Szentkút körül kialakult hagyományokkal, utal azokra a motívumokra, amelyek ott és Hasznoson egyaránt előfordultak: Mátraverebélyt mintegy a hasznosi események előképének tekinti. Csépe Klára elmondása alapján leírja életrajzát, addig történt fontosabb látomásait, továbbá a kegyhely kialakulását, a ponyvafüzetek terjesztését is. Utal a látomások párhuzamaira és néhány speciális tartalmi vonásra. A tanulmány végén hangsúlyozza a további kutatások fontosságát mind a néprajz, mind a pszichológia területén.

Varga Lajos 1949-ben, Csépe Klára 3 hetes budapesti klinikai tartózkodása során került kapcsolatba az esettel.⁹ Nem tudományos igényű, ám a szaknyelv kifejezéseit magabiztosan használó, mármár értékítéletet sugalló írásában Csépe Klárát sérült lelkialkatú személynek, hallucináló elmebetegnek, fanatikus téveszmék által vezetett paranoid pszichopátának mondja. Az általa elindított folyamatot lelki fertőzésnek, tömegjárványnak nevezi, melynek alanya egy patológiásan befolyásolt embercsoport volt. Írásának egyes részleteire a továbbiakban még visszatérünk.

2.2. *Pszichoportré*

Csépe Klára 1913. január 26-án született Hasznoson.¹⁰ Szülei földművesek voltak, hat hold földjük volt. Első gyermekként született. Elmondása szerint a szülők fogadalmat tettek, mert nyolc évig nem volt gyermekük. Édesanyja sokat „imádkozott meg bőjtölt, hogy szülessen neki gyermek, nem baj, ha tíz születik is. Mind a tízen megszülettünk, én voltam az első. Ők megígérték, hogy zárdába adnak.” Testvérei közül csak négyen maradtak életben. Öt osztályt végzett, 13 éves korában megbetegedett (télen mezítláb mosott a patakban, és megfázott), sokáig nem járt iskolába, s így osztályt kellett ismételnie. Más testi betegsége nem volt. Korai fejlődése rendben zajlott, családi terheltségre utaló nyomot nem találtunk.

Megtanult varrni, kézimunkázni, és kisebb testvéreinek, akiket szeretett gondozni, ő varrta a ruhákat. 12–13 éves korában házépítkezésbe kezdtek szülei, itt segédkezett a vályogtaposásnál és a téglavetésnél. Ekkor már járt a mezőre aratni, kapálni. „Megvolt a mindennapi koszt, nem volt szűkösködés.” Nem kedvelte a társaságot, a mulatságot, mint mondja, „olyan nemvilági” volt mindig. Félrehúzódott a tömegben, amiért édesanyja meg is verte. Sorsa további alakulására így emlékszik vissza: „Amikor a 15. évet betöltöttem, a szüleim mondták, hogy férjhez kell mennem. Nem akartam sehogy se férjhez menni, de még a 16. évet be se töltöttem, erőszakkal férjhez kerültem.” A szülőfalujabeli Sánta László vette el feleségül 1929-ben. Ekkor férje családjának házába költözött, ahol férje szülei megszerették. Mind a mai napig itt él. András nevű fia 1930-ban, Ilona nevű leánya pedig 1936-ban született. Elmondása szerint a házasság első éveiben elég sokat veszekedtek, mert a férje italos ember volt, de azért „megvoltunk, mert türtem sokat”. Házasságon kívüli kapcsolata nem volt. Mindketten a földet művelték. „Birtuk a munkát jól, dolgoztunk.” A pénzzel inkább a férje gazdálkodott, gyűjtögetni nem nagyon szerettek. Férje fuvarozással is foglalkozott; volt úgy, hogy „két hétig haza se ment”. Férje 1942-ben bevonult katonának, hosszú ideig nem tudott róla semmit. Látomásai ekkor kezdődtek. A látomások és az általuk elindí-

tott eseménysor miatt 1949 és 1954 között négy alkalommal pszichiátriai kezelésben részesült. Kedélyállapota fokozatosan romlott. Nyugdíjas éveit férjével tölti, aki sokat betegeskedik, ápolásra szorul. Fia is velük lakik.

1. Csépe Klára 1978 decemberében

2.3. *Kapcsolat a hivatalos vallásossággal*

Szülei vallásos emberek voltak, őt is vallásos légkörben nevelték. Gyermekkorában még élt a nagyanyja, aki ugyancsak nagyon vallásos asszony volt. Elmondása szerint nagyanyja ha egyedül volt, vagy este, lefekvés után sokat imádkozott, énekelt. Tőle tanult meg imádkozni. Esténként együtt mondták el háromszor az Úrangyalát, aztán este és reggel a Miatyánkot, az Üdvözlégyet és a Hiszekegyet. A Fehér rózsá, Mária... kezdetű imádságra ugyancsak nagyanyja tanította meg. Kislány korában egy ágyban aludt vele, és amikor

lefeleküdtek, mindig kérte: „mondjon még valamit, imádkozzon még valamit”. Édesanyjától, nagypapjától is több imádságot tanult. Gyermekkorától kezdve évente többször is volt a szentkúti búcsún. Nagyon szerette Jézus kinszenvedésének ájtatosságát. Amikor imádságos könyvből a stációkat olvasta, sokszor sírt, hogy „mit szenvedhetett értünk az Úr Jézus”.¹¹ Nagycsütörtökön éjjel emlékezete szerint mindig ott volt a stációjáráson. A stációs képeket imádságos könyvében is gyakran nézegette. Amikor férjhez ment, belépett a rózsafüzér társulatba. A rendszeres imádságot a napi munka mellett később is mindig megtartotta. A legkedvesebb imádságos könyve az Örökimádás című, mivel egyik látomásában a Szűzanyától azt a parancsot kapta, hogy abból imádkozzon sokat. Ha kint van a kápolnánál, gyakran ő szokta vezetni a közös imádkozást. Ekkor általában a szentháromság olvasóját végzik, háromszor elmondják az Úrangyalát, az Örökimádás könyvből imádkoznak és énekelnek, amit rendszerint az ünnep jellege határoz meg. A legszívesebben a Lelkem lángadozva ég... kezdetű éneket éneklie, mert a Szűzanya egy szombati napon „megsúgta” neki, hogy ez a legkedvesebb éneke.

Csépe Klára egyházhoz való viszonyulására jellemző a következő két eset. Az első jelenések idején a helybeli plébánossal összeütközésbe került, amire így emlékszik vissza: „Az Úrjézus elküldött hozzá, hogy mondjam meg neki, az evangéliumot hirdesse, ne a rádióból, újságból prédikáljon, az evangélium a fontos. Megfogta így a karomat erősen, hogy kidob a templomkertbe. De én nem bírtam megmozdulni, meg ő se bírt. Amikor megfogta a karomat, megremegett, bocsánat, azt mondja, én is ki akartam menni. Azután nem bántott.” A másik történetet a vasárnapi misehallgatással kapcsolatban mondta el 1980-ban: „Most is úgy volt Nagyboldogasszonykor, hogy ki akartam menni a kápolnába. Akkor kezdődik a faluban a mise, amikor megy a busz. Mondtam is a papnak, most nem tudok elmenni [misére], mert szeretnék kimenni a kápolnához. Bemegyek este Pásztóra szentmisét hallgatni. Azt mondta, jól van, mindegy, hogy este hallgatok misét vagy reggel. Ő nem ellenzi, ami itt van.”

3. A LÁTOMÁSOK

3.1. A kórházi kezelések tükrében

Csépe Klára kórházi tartózkodásairól a pszichopatológiai dokumentumokat az egyes kórházak irattárában találtuk meg. Így két gyöngyösi, egy gyulai és egy lipóttmezei kórrajzi anyagot tekintettünk át. Csépe Klára naplójegyzetei között szerepel, hogy 21 napig a Pázmány Péter Tudományegyetem Elmeklinikáján is kezelték, az erre vonatkozó kórrajzot azonban nem sikerült elérnünk. Az ott végzett kezelésről így csak saját elmondása és a kezelést végző orvos 1961-ben megjelent írása alapján tájékozódhatunk. Az itt történeti forrásként felhasznált kórrajzok és a bennük található elmeszakvélemények, valamint Csépe Klára feljegyzései, elbeszélései jól tükrözik azt a diagnosztikus nehézséget és ránehezedő külső nyomást, amit az egyes kezelések jelentettek.

3.1.1. Gyöngyös, 1949. VII. 15–XII. 30.

Első alkalommal 1949. július 15-től december 30-ig állt kezelés alatt a Gyöngyösi Elmeosztályon.¹² Szabályos beutalóval, járási főjegyzői határozat alapján vették fel „megfigyelés és elmeállapotának megvizsgálása céljából”, négy hónapos terhesen. Kórházba kerülésének körülményeire így emlékszik vissza: „Nagy munkaidő volt, aratási időszak. Már állapotos voltam a legkisebb lánnyal. Mert az Úrjézus azt mondta, nekem sebet ad, az öt sebet adja, mint neki volt. Én meg mondom, akkor hogyan bírok a családra dolgozni? Akkor azt mondta, no, akkor gyermeked születik. Állapotba estem, azzal hurcoltak meg. A búza le volt aratva, kellett volna kötni, mentünk volna dolgozni. Akkor jött ide két illető, hogy hova akarunk menni. De már akkor küldtek előbb egy orvosi papírt. Előtte való nap, hogy be kell menni a szomszéd községbe. Ott volt orvosi rendelő. A két illető meg jött, olyan detektívformák voltak. Azt mondtam, nem megyek addig, amíg az Úrjézus testét magamhoz nem veszem. Elmentem a templomba, megáldoztam, most már vihetnek akárhova, övele vagyok, övele élek, övele halok. Bemenn-

tünk a szomszéd községbe, ott volt egy idegen másik orvos is, kérdezgetett, hogy történt a jelenés. Én meg mondtam neki. Úgy remegett, úgy izélt. Mi lehet a baja, mit idegeskedik – gondoltam. Nemsokára jött egy mentő, meg rendőrség is, aztán abba köllött... Aztán mondom, azt hiszik, én nem tudok elmenni, kötekedek? Én nem állok ellen, akárhova visznek. Én megvallom a hitemet. Így Gyöngyösre vittek be a kórházba. Ott betettek egy olyan rácsos ágyba. Mikor jött a főorvos, mondta, tessék csak onnan kijönni, nincs magának ott helye. Eltettek olyan nyugodt helyre.”

A kórrajzkivonatból megtudjuk, hogy „a beutaló iratok szerint látomásai voltak, 1944 novemberében látta, hogy az Úrjézus leszáll imádságára a hasznosi templom keresztjére, saját keresztjéről leszállt és a templom keresztjét megcsókolta és átkarolta. 1944-ben könyörgésére a Szűz Anya testvérét visszahozta. Imádság közben látta, hogy a Szűz Anya testvérét átkarolja. 1947. július 2-án hangot hallott, majd a Szűz Anyát látta maga előtt, kitárt karokkal mutatott a gyógyforrásra és megmutatta az egész tájat, parancsot adva, hogy azt meg kell keresnie. 1947. július 22-én hajnalban imádság közben ismét megjelent a Szűz Anya miután ő előzőleg kérte, hogyha ez a hely valóságos, akkor jelenjen meg másodszor is. Ekkor rózsaszín ruhában leszállt a Szűz Anya az égből. Ő lélekben a forrásnál volt, közte és a Szűz Anya között egy kígyó volt, melyet ketten fűrésszel elváltak.”

Naplójában ugyanezeket az élményeket a következőképpen mondja el: „1947 év július 2-án kint voltunk a mezőn búzát aratni. Beesteledett, hazamentünk. Voltak jószágok, elvégeztünk és lefeküdtünk. Én fenn maradtam, imát végeztem, a szent rózsafüzért, utánna meg háromszor az Úrangyalát. Akkor láttam a jó Szűzanyát, rózsaszín ruhában és a világoskék palást volt rajta. A lába mezítláb volt. Egy tájat mutatott, ott láttam egy forrást. Ő a forrásra mutatott és így szólott: itt van egy gyógyforrás neked nem szabad elhanyagolni, meg kell keresni. Akkor mindjárt nem mentem keresni, utána 10-én a férjemmel mentünk, meg is találtuk. Minden úgy volt, amint a Szűzanya előbb megmutatta. Én ottan megcsókoltam

a földet, ahol a Szűzanya állott, utánna indultunk hazafelé, akkor a férjem így szólott hozzám: Nem mondjuk ezt meg senkinek mert szétkacagnak, kinevetnek, gúnyolnak. Én így mondtam, jól van, nem mondjuk. Akkor oly sok nép volt, ezrek. Utánna héten én mondtam a férjemnek, nézd, milyen sok nép van itten, honnan jöttek ezek? Nem tudom, ő így válaszolt. Akkor én nem szóltam, mert ezt el kell mondani másnak is. Már azóta nagyon sok nép jön és megy, mint ahogyan először a Szűzanya megmutatta. 1947 július 10-én eljött velem a férjem is. Meglátta a forrás vizét, merítettünk belőle meg ittunk is. Én akkor megcsókoltam a földet, letérdepeltem, imádkoztam az Úrangyalát, aztán elindultunk hazafelé. Akkor láttam a sok nép mind ott van a Szűzanya körül. 1947 július 22-én újból megjelent a Szűzanya, ugyanolyan ruhában mint először, akkor úgy láttam az égből szállott le. Egy csúnya kígyó volt a Szűzanya lábán, én hozzám így szólott: Ezt kettőnknek kell legyőzni, neked meg nekem. Én édes Szűzanyám én félek ettől a csúnya jószágától. A Szűzanya mosolygott, és így szólt hozzám: Te ne félj! Én mindig veled leszek. Én megsegítelek. Én csak a Szűzanya arcára néztem, oly szépséges volt, még ilyen szépet nem láttam soha. 1947 év július 29-én imádkoztam a szent rózsafüzért, akkor úgy éreztem, hogy a lélek elhagyja a testet. Ekkor úgy láttam, hogy az ég két felé nyílt, lépcső volt a földről a mennyországba, angyalok voltak mindkét oldalt, minden lépcsőn, fehér ruhában voltak. Fent ült a jó Isten, egyik kezében a kormánypálca, a másik kezét feltartotta és így szólott: Az oltári szentséget imádjátok az Örökimádás imakönyvből. Imádkozzatok sokat, mondta, Szent az Isten! Jaj lesz annak, aki kineveti vagy gúnyra teszi, mert ez az ő parancsa. Ha a forráshoz megyünk, az Úr Jézus keresztje ragyogjon előttetek. A keresztet ne hagyjátok. A mennyei Atya oly komoly arccal volt, a szakálla leért hosszant, ülve volt. Amikor a lélek visszatért, a férjem így szólt: meg voltál halva. Én mondtam, nem, megmondtam hogy hol voltam.”

A kórházi pszichés vizsgálat során éber, tájékozott, rendezetten viselkedett, hangulata „derültes, beszéd közben mosolygós”. „Kér-

désekre tartózkodás nélkül mondja el látomásait. Első látomása 1942-ben midőn férjét látta, ki a Don-kanyarban visszavonulásnál jön vissza szőr csizmában. Kaszap István hangját hallotta, ki biztatja, hogy ne féljen, nem ott törtek be, hol férje volt, hanem jobbra attól, nincs semmi baja, haza fog jönni... Második látomása 1944-ben volt, látta, hogy imádságára megjelent az Úr Jézus, leszállt keresztjéről és a hasznosi templom keresztjét átkarolta és megcsókolta.” Többi látomását is a fentiekhez hasonlóan mondta el. „Kórházban tartózkodása alatt is megjelent neki Szűz Mária júl. 23-án, biztatta őt, júl. 24-én Szt. Antalt látta. Szent Kuton vette rózsafüzérét, mely termésmagvakból volt összeállítva, ez tavaly Kisaszszony napján kipattogott és ezen a népek csodálkoztak is, egy része az olvasónak most is meg van, mert a Szűz Anyától parancsot kapott, hogy mint ereklyét őrizze meg. Elmondja, hogy a kápolnára először 300 ft-ot gyűjtött, majd eladták két ökrüket 4800 ft-ért, vettek két kisebb tinót 2400 ft-ért, és ezzel kezdték megépíteni a kápolnát. Erre aztán gyűjtöttek a népektől vagy 11 000 ft-ot, melyen anyagot vettek, ő nem fogadott el semmit, csak a kápolna javára, mert erre a Szűz Anyától utasítást kapott.” A pszichés státusban religiózus tartalmú érzécsalódásokon és szekunder, befolyásoltatásos téveseszméken kívül egyéb kóros nincs. A beszállító hatóság szerint „tevékenysége közegészségügyi szempontból kifogás alá esik, amennyiben az általa felfedezett forrás vizében sebeket áztatnak, majd ugyanazon vizet elfogyasztják, sőt ... otthonukba is visznek belőle.” A kezelőorvos 90 napos megfigyelést indítványoz. Utal arra, hogy a forrást felkeresők között „személyét bizonyos tisztelet övezi: tisztelői közül sokan igyekeznek vele az intézetben is kapcsolatot teremteni.” Ezért szerinte „indokolt volna a megfigyelésnek a budapesti elmeklinikán vagy valamelyik elmeegógyintézetben való további eszközlése, így távolléte alatt a kedélyek megnyugvása volna remélhető”.

A gyöngyösi kezelés időtartama alatt igazságügyi elmeszakértés is történt. Ennek során két elmeszakértő diagnosztikusan nem foglalt állást, de azért zárt intézeti kezelést javasolt, egy elmeszakér-

tő elmebetegnek, egy másik elmeszakértő pedig pszichopátának tartotta, és nem javasolta pszichiátriai osztályon történő kezelését. A bíróság az utóbbi vélemény mellett foglalt állást, s utalt arra, hogy Sánta Lászlónénak állampolgári joga téveseszméi terjesztése a törvényes kereteken belül. Büntetőjogi felelősségre vonást helyezett kilátásba arra az esetre, ha „reakciós” eszméket is terjesztene. Itt jegyezzük meg, hogy csupán az egyik szakvélemény utal arra, hogy Sánta Lászlóné „terhes állapotban van és így zárt intézetben tartása káros következményekkel járhat.” Sem a többi szakvélemény, sem a zárójelentés nem elemzi azt a körülményt, hogy Csépe Klára kórházi tartózkodása során szülte meg érett leánygyermekét, s hogy a gyermekégy zavartalan volt.

Hazakerülését Gyöngyösről elmondása szerint a következő események előzték meg: „Azt mondták, elveszik a gyermeket tőlem, hogy ők neveljék. Mondom, Szűzanyám, megengeded nekik ezt? Ő azt mondta, hogy nem engedi meg. ... Hallottam, mindig bezárta az ápolónő ránk az ajtót kintről, nem mehettünk ki. Máskor ezt nem is vettem úgy figyelembe. Akkor meg úgy olyan figyelmem lett rá, hogy hallottam, hogy csörgött a kulcs az ajtóban. Azt mondja a Szűzanya, hogy nyitva az ajtó, mehetsz haza, ha otthon akarod megszülni a gyermeked. Nyolc nappal előtte, míg meg nem született. Édes Szűzanyám, mondom, hogy lehet nyitva az ajtó, mikor hallottam, hogy csörgött a kulcs? Azt mondja, nyitva van az ajtó. Szűzanyám, mikor bezárják is nyitva lehet? Azt mondja, menj és nézd meg! Nyitva a kapu is, a folyosóajtó is. Én elkísérlek haza, úgy hogy senki nem vesz észre. Így mondta, hogy mellettem állott. Kimentem, megnéztem az ajtót, hogy nyitva van. Kimentem az ég alá, ott imádkoztam. Egy óra hosszáig is. Senki nem vette észre. Letérdeltem, ahogy kimentem a kórházudvarra, este volt ez, ádvintbe, sötét van hat órakor. ... Mondom, édes Szűzanyám, ez csak az én akaratom volt, hogy én szeretnék hazamenni? Ha a Jóisten másképp döntött, a Jóisten akarata legyen meg, ne az enyém. Én megnyugszok abba is, ha itt születik meg a gyermek, ha utána ideadják és én nevelhetem föl. Akkor a Szűzanya azt mondta: mikor

nyolc nap múlva megszületik a gyermek, lánygyermek születik, te fogod felnevelni, jegy is lesz rajta, el se cserélhetik. Én visszatértem akkor a helyemre, megnyugodtam arról, hogy nyolc nap múlva elbocsátanak a gyermekkel. Amit a Szűzanya mond, az úgy történik. Reggel aztán bejön az a nővér, aki este becsukta az ajtót ránk. Ott volt velünk együtt egy másik nővér, az is be volt csukva velünk együtt, az se mehetett ki éjszaka. Annak panaszkodik nagyon, hogy hát képzeld el, nyitva a kapu, ahogy jövök be, rám támadt a kapus, hogy miért hagytam nyitva a kaput. Nyitva a folyosóajtó, nyitva ez az ajtó. Tépte a haját, a ruháját. Mi történt, azt mondja, ilyen még nem történt vele. Ha valaki elment volna, őt elzárták volna vagy állás nélkül hagyták volna. Én azt mondtam, elmehettem volna, de visszajöttem, mert a Szűzanya azt mondta, hogy elbocsátanak a gyermekkel, mikor nyolcnapos lesz a gyermek. Minden úgy lett, ahogy a Szűzanya mondta.

3.1.2. Budapest, 1949. IX–X.

A gyöngyösi tartózkodást szeptember–októberben 3 hétre megszakító budapesti kezelésre vonatkozóan a gyöngyösi dokumentumokban nem találni utalást. Csépe Klára így mondta el odakerülésének körülményeit: „Jött a főorvos, mondtam, hogy nem tarthatnak itt, mert a Szűzanya mondta, hogy kérjem magam a tudományegyetemi klinikára, nincs ahhoz joguk, hogy itt tartsanak. A főorvos meg azt mondja, honnan tudom én, hogy klinika is van? Milyen klinikára bocsásson? Mondom, azt már magának kell tudni, nem mondott többet a Szűzanya. Hát így fölbocsátottak a Pázmány Péter Tudományegyetemi Klinikára. Ott a Balassa úton van, azt hiszem, az Üllői út is ott van.”

Látomásai így fonódtak össze az ott történt napi eseményekkel: „Mikor felbocsátottak, csütörtöki nap kellett menni, közben meg Mária neve napja vasárnapra esett. Vasárnap, mondom, és nem hallgathatok szentmisét, aztán nagyon fájt nekem. Így a kezembe vettem a rózsafüzért, imádkoztam a kórházban. De nem volt szabad, csak úgy, hogy ne lássák, mert nagy baj volt már azért, ha

láttak imádkozni. Ott megjelent a Szűzanya, úgy, mint királyné. A szentolvasóját így magasra emelte, a Kisjézus meg így a bal karján ült, annál is volt szent rózsafüzér. Akkor így szólott a Szűzanya: kéreszkedj ki szentmisére! Aztán bemutatott ott egy kápolna belsejét, úgy hogy az Úrjézus volt az oltáron, így a szívére mutatott, meg a pap ott misézett zöld miseruhában, épp hat óra volt, a hatórás misét végezte. Mikor bemutatta a Szűzanya, hogy abban hallgassak szentmisét, elmúlt a jelenés, benyit az ápolónő az ajtón. Köszönök neki, dicsértessék a Jézus Krisztus, mondom, kedves nővérke, szabad kérdezni, maga a főápolónő az osztályon? Azt mondja, igen, az. Mondom, akkor tessék engem szentmisére elbocsátani, mert ok nélkül nem szeretném elmulasztani. Ha nem engednek, maguk bűnhődjenek ezért. Azt mondja, hogy gondolom én azt, 25 éve ott van ő, de innen nem ment ki senki misét hallgatni, én lennék csak az a kivételes? De, mondom, nekem el kell menni, mert a Szűzanya mutatott nekem egy kápolnát, ott most misézik egy pap zöld miseruhában, és az Úrjézus szent szíve van az oltáron. Abban kell nekem szentmisét hallgatni. Azt mondja, mikor jártam én ott, hogy én azt tudom? Én nem jártam ott, de amit a Szűzanya mutat, az valóság. Erre azt mondja, a vallásért hoztak be, és mégis ilyen vallásosakat beszélnek? Akkor nem bocsátanak el, ha így beszélnek. Dehogynem, elbocsátanak, az valóság, amit én mondok. Sarkon fordult, elment, otthagyt. Nemsokára csak jön vissza. Átölelt, azt mondja, minden úgy van, ahogy maga megmondta, jöjjön, levezetem a kapuig, maga aztán tudja, hogy hova kell menni, hallgasson szentmisét, de értünk is imádkozzon, hogy mi is jók tudjunk lenni. Mert elment előre megnézni. Ahogy mentünk vele lefelé, az osztályról kifelé, azt mondja, a várakozóban van egy öreg néni, hasonlít magára, nem a maga édesanyja? Mondom, édesanyám? Nem is tudják, hogy hova hoztak, úgy elhoztak, hogy nem értesítettek őket. Mikor odaértünk, hát édesanyám volt ott meg az uram. Ők is jöttek velem abba a kápolnába. Ott hallgattunk szentmisét. Minden úgy volt. Én letérdeltem, és hullott a könnyem, mondom, édes Szűzanyám, köszönöm neked, ezt nem tudom meghálálni,

hogy az emberek letipornak, ő meg ott is kiemelt. Mert ugye hát kiengedtek. Aztán míg ott voltam abban a kórházban, addig kimehettem az Örökimádó templomba, hallgathattam szentmisét.”

A kezelésről a következő emlékképe maradt: „Volt kihallgatás ott, kérdezgettek, hogy történt a jelenés. Körbeültek, elmondtam ott is. Közbe-közbeszölt egy orvos, négyszer is közbeszölt, hogy ne tudjam mondani. De azért csak ott tudtam folytatni, ahol elhagytam. Amikor már nem állhatta a másik orvos, a főorvos, azt mondta neki, hogy ne szóljon bele, majd ha elmondom, akkor szólhat hozzá, mert ilyen csak a római katolikus vallásban történik meg, ez be lesz iktatva a történelembe, nem fog kitöröltetni a történelemből. Megvallotta, hogy büszkék vagyunk, hogy a katolikus vallásban élünk. Aztán azt mondták, hogy aki kérdezősködött, az is átkeresztelkedett a katolikus vallásra.”

A kezelést végző orvos utólag a következőket írja róla:¹³ „A belgyógyászati, szervi, ideggyógyászati vizsgálat során kiderült, hogy a megjegyző emlékezése rendkívül rossz, kombinatív, kritikai képessége rendkívül fogyatékos. Bennléte alatt is több alkalommal volt vallásos tartalmú hallucinációja. Ezek alkalmával Mária megnyugtatta, 'ne féljen', mindig vele lesz és csak próbára akarja tenni. A beszélgetések, pszichoterápia során meggyőzni nem lehetett, téveseszméit nem ismerte el kórosnak. Azt hangoztatta, hogy beszállítása csupán ellenségeinek műve. Megfigyelhető volt a nagyfokú érzelmi labilitás: hol sírva fakadt, hol apostoli nyugalmat színlelt s ha csak tehette, az osztályon is imádkozott.” A háromhetes klinikai tartózkodás után a következő diagnózist állították ki róla: „primitív, zárkózott személyiségi talajon, miliő és szituáció hatására fellépő, vágyteljesítő hallucinációkkal és téveseszmékkal jellemzett kóros, paranoid jellegű fejlődés”.

3.1.3. Gyöngyös, 1952. IX. 17–X. 14.

Második alkalommal ismét Gyöngyösön került felvételre.¹⁴ A beutaló szerint, amelyet a Megyei Egészségügyi Osztály vezetője állított ki, „hasadásos elmezavarban szenved, ismét ön- és közve-

szélyes stádiumba került.” A felvételnél elmondja, hogy mentővel akarták behozni, de megmutatta korábbi leletét, és így nem kényszerítették. Később behívták a Tanácsra, ahova nem ment el, ezért erőszakkal vitték kórházba. „Elmondja, hogy július 27-én, miután a pap otthon kihirdette, hogy semmi nem igaz abból, amit ő beszél, ... a Szűzanya hajnalban sárga fényes ruhában megjelent, őt átölelte, szólni azonban nem szólt semmit. Már előzőleg megmondotta, hogy ilyen kijelentések lesznek. Szept. 7-én az Úr Jézus megjelent, bárány volt a nyakában, szelíden nézett rá, nem szólt semmit. A Szűz Anya azt parancsolta, hogy tartsanak bűnbánatot. A hívek pénzt adtak össze, bár ő ezt nem kérte, ezen anyagot, téglát vettek. Az anyagot kivitték a forráshoz, mert a Szűz Anya templomot kért. De erre még nincs engedély. Máskor azt mondta a Szűz Anya, hogy vigyék be a pénzt az Érsekhez, de az nem fogadta el, sőt elébe sem engedték.” A felvételnél éber, tájékozott, rendezetten viselkedik. Hangoztatja, „írása van róla, hogy nem elmebeteg. Az egyetemi klinikáról kapta az igazolványt.” Élményeiről rendre beszámol, azokat valóságnak tekinti. Bizonyítékul elmondja, hogy többen meggyógyultak a forrásnál. „Az egyik hasznosi lány 3 évig állandó orvosi kezelés alatt állt. A Budapesti Szemklinikán is volt, segíteni nem tudtak rajta. Nagyboldogasszony napján kivitték a forráshoz, megmosták a szemét és imádkoztak. Utána rövid idő alatt meggyógyult a szeme. Végegyházán egy asszonynak a melle gennyes, sebes volt. Ebből a vízből vittek neki, amivel ő borogatta. 3 hét alatt meggyógyult, amit az orvosok évekig eredménytelenül kezeltek. Hálából a református vallásból áttért 3 gyermekével együtt a katolikus vallásra. Egy másik asszonynak 16 év óta béna keze gyógyult meg a forrásnál. Nem tudja, hogy mivel érdemelte ki azt a kegyet, hogy neki a mennybéliek megjelentek, de azt érzi, hogy ő erre kiválasztott. A jelenések mindig éber állapotban, ima közben mutatkoztak. A forrás alatt kápolnát építettek.”

A kórházi kezelés során rendezetten viselkedett, társaival békés, az osztály rendjéhez alkalmazkodik. Diagnózisa „in observatione” volt. Tanácsai utasításra átszállították a Gyulai Elmeosztályra.

3.1.4. Gyula, 1952. X. 14.–1954. IV. 5.

Harmadik alkalommal Gyulán kezelték „schizophrenia” kórjelzéssel.¹⁵ Kórrajza egy hevenyészett felvételi státusból és pár soros dekurzusból áll. A kezelés ideje alatt igazságügyi elmeszakértés is történt három alkalommal. Mindháromszor schizophreniát állapítottak meg.

A kórrajz szerint felvételekor éber, tájékozott, rendezett, korábbi vízióit elmondja, de a vizsgálat során érzékcsalódások nem észlelhetők, és magatartása azok jelenlétére nem utal. Férje elmondta, hogy felesége a látomások ideje alatt „halott” volt, nem tudta felébreszteni. Az anamnézisben szereplő víziókon és másodlagos paranoid gondolatokon kívül kóros eltérést nem találtak nála. A kezelés során 20 alkalommal elektroshockot, majd annak eredménytelensége miatt alvókúrát alkalmaztak. A kezelőorvos azt észlelte, hogy a huzamosabb kórházi kezelés során tüneteit disszimulálta. Az egyik utolsó bejegyzés szerint „a téveseszmék megvalósításáról letett”. További megfigyelésre áthelyezték Lipótmezőre. A kórházi kezelésről néhány naplójegyzet is tájékoztat: „... ott 18 hónapot töltöttem, ott is megjelent a Szűzanya meg volt kihallgatás. Egyszer odajött egy férfi és azt mondta, mondjam, hogy nincs Isten. Én azt válaszoltam: Isten volt, van és lesz mindörökké. Dániel prófétát is bevetették az oroszok közé, de Isten épen mentette meg őt, kiszabadult. ... Mikor megkérdezték tőlem, Isten van-e, és én azt feleltem, hogy igen van, akkor mindig áram alá vittek. Ez így volt három hónapig majdnem minden nap. A Szűzanya azt mondta, hogy az egri érsek, Czapi Gyula tartat ott. Aztán Juba főorvos elment. Jött egy Soki nevű főorvos, az mindjárt megkérdezte, hogy miért tartjátok itt őt? A többiek így válaszoltak: vallásból kifolyólag. Ő így szól, azért nem lehet őt itt tartani, ő akkor felutalt Pestre.”

3.1.5. Budapest, 1954. IV. 5–IV. 13.

Negyedik alkalommal a Lipótmezei Állami Elme- és Idegintézetben állt kezelés alatt „paranoia (extaticus religiosus visiók alapján)”

kórismével.¹⁶ A felvételi adatok között nagyon alapos anamnézis, a korábbi víziók részletezése szerepel. Magatartását modorosnak, félszegnek, érzelmi világát elsivárosodottnak írták le. A kórházi kezelés során érzécsalódásai nem voltak, aktív kezelést nem kapott, a munkában segédkezett. Erről a rövid kezelésről feljegyzései között leírás nem található, részleteit a beszélgetések során nem említette.

3.2. További részletek

A látomások a pszichiátriai kezeléseket után tovább folytatódtak, ezért az eddig rajzolt képet szükségesnek látszik kiegészíteni néhány további jellemző részlettel. Az 1954 óta történt látomásokról részben Csépe Klára saját elbeszélései, részben írásos feljegyzései alapján szerezhettünk tudomást. Az 1944-től 1976 januárjáig történt látomásokról egy írógéppel sokszorosított jegyzék, az 1976-tól 1980 júniusáig történekről pedig iskolai füzetekbe folyamatosan készített saját kezű följegyzések állnak rendelkezésünkre. A különböző források időben kisebb-nagyobb átfedéseket mutatnak, így lehetőség nyílt egymással való összevetésükre, az egyik forrásnak a másik forrás teljesebb adataival történő kiegészítésére. Így az elemzést – figyelmen kívül hagyva az emlékezetkihagyás lehetőségét – a lehetőség szerinti teljes látomásanyag ismeretében végezhettük el.¹⁷

3.2.1. Vizuális sajátosságok

A látomások képi világában egyes alakok (Mária, Jézus, szentek) megjelenése éppúgy előfordul, mint több személy egyszerre (Szentháromság, angyalok). Az alakok rendszerint hagyományos ikonográfiájuk szerint jelennek meg: „Láttam az Úrjézust a tanítványaival. Egy el volt tőlük fordulva.” (1947. aug. 20.) „A Szűzanyát láttam úgy, mint királyné, Szent István a koronát tartotta előtte.” (1947. szeptember) „A Szűzanya ült nagy fényességbe, a gyermek Jézus volt a karján. A Szűzanyának rózsafüzér volt a kezében és a Kisjézus. Felemelte a Kisjézust, nagy fényesség vette körül őket és

korona volt mindkettőjük fején.” (1960. okt. 14.) „Láttam a menyeyei Atyát, felemelte a jobb karját, ott volt a kezében a kormánypálca. Le akart sújtani a földre. Az Úrjézusnál a keresztfa volt.” (1961.) „Imádkoztam hajnali 3 órakor, akkor láttam az Úrjézust mint Jó pásztor, kezében a bot, nyakában a bárány, meg körülötte is nagyon sok bárány volt.” (1972. nov. 7.) „A szentcsaládot láttam: Jézus, Mária, József.” (1972. dec. 14.) „Láttam 3 órakor a Szűzanyát, a gyermek Jézust tartotta a kezében, ott volt egy bárányka, rózsaszín szalag volt a nyakában, a Kisjézus meg a kis kezét feléje tartotta.” (1972. dec. 25.) „Szent Jánost láttam, kereszt volt a kezében.” (1973. máj. 26.) „Egy angyal költött álmomból, hogy imádjam a gyermeket. Éppen éjfél volt és harsonák hangját hallottam.” (1965. dec. 24.)

A látott képek álomszerűek, nem mindig statikusak, gyakori bennük a szimbolikus tartalmú cselekvés. Hanghallás nélküli szimbolikus jelenetek: „Két óra múlt. Imádkoztam, mikor láttam a Szűzanyát, egy angyal volt vele. Az angyal kezében volt egy füstölő, olyan, mint a templomban van, azt énfelém lógatta.” (1975. febr. 10.) „A Szűzanya egy szál virágot hozott, fehér volt.” (1974. máj. 1.) A következő példákban az optikai élmény hanghallással párosult: „Kint voltam a kápolnában. Egy rosta búza volt ott, nekem kellett rostálni, pelyva volt a búzában, azt mind ki kellett a búzából szórni. A tiszta búza megmaradt a rostában. Több volt a tiszta búza, mint a pelyva. Aztán egy hang szólt: Egy nagy titok van rád bízva, az a titok valóra fog válni.” (1979. márc. 16.) „Reggel 4 óra volt, akkor is imádkoztam. Két angyal tartott egy koronát felettem. Én meglepődtem, ők így szóltak: Meg vagy koronázva, az égiek előtt szent vagy.” (1979. máj. 6.) „Láttam egy férfit, egy kehely volt a kezében. Énnálam is volt egy kehely. Ő átöntötte az enyémből az övébe, az enyémben volt egy kicsi, ittam belőle, keserű volt. Aztán láttam a Szűzanyát, széttárva kezét így szólt: Jöjjetek hozzám, kik terhelve vagytok vagy fáradtak vagytok, én megenyhítelek titeket.” (1973. febr. 14.)

Nem személyekhez kapcsolódó, ún. „non-humán” látomás kevés

van. Ilyen például a következő nem kifejezetten vallásos tartalmú, inkább archaikus, másokkal közös élmény: „Láttuk a napot, hogy forgott, mintha le akarna esni. Rózsagömböket hullatott.” (1965. aug. 13.)

Az észlelés módjára, külső körülményeire számos utalás vonatkozik: „Reggel 11 órakor fent voltam, beszélgettünk. Ott voltak öten, és akkor a gyermek Jézust láttam. És így szóltam: Itt van a gyermek Jézus köztünk. Egy köztük apáca volt. Ő fent volt meg egy másik, a többi elaludt. Az apáca mondta, kérdezzem meg, miért jött. Én megkérdeztem, mire ő így szólt: Azért jöttem, hogy engem szeresetek. Egy ajtót nyitott meg az Úrjézus.” (1975. június 19.) „Éjfél volt, hogy felébredtem. Éppen a magyar himnuszt mondta a rádió. Mikor vége lett, akkor előttem volt a Szűzanya, a gyermek Jézus volt a karján és nagyon megörültem.” (1976. jan. 1.)

3.2.2. Akusztikus jegyek

A látomásokat kísérő akusztikus élmények formájuk és tartalmuk szerint egyaránt sokfélék. A megnyilatkozások formája az egyszerű kijelentésektől a hétköznapi és a vallási életre vonatkozó különféle utasításokig terjed. Kijelentésre példa a következő: „Láttam a Szűzanyát, a jobb kezét felemelte és így szólt: Én mindnyájatokat nagyon szeretlek.” (1974. március) Az utasítások elsősorban az aszketikus életvitelre vonatkoznak: „Láttam az Úrjézust szenvedve, szegyenkövön ülni, töviskorona volt a fején. Arcán folyt le a vér. Én nagyon sajnáltam őt. Odamentem hozzá és azt mondtam neki: Édes Jézusom, engedd meg, hogy a lábad zsámolya legyen. Megengedte megcsókolni a lábát, sebeit, és akkor így szólott: Meg van minden bűnöd bocsátva, még a kislányodé is. Mától kezdve semmi eledelt ne vegyél magadhoz, csak a szentostyát. Úgy cselekedtem. Hétfő volt. Kedden a misén megáldoztam. Az Úrjézust láttam, odajött hozzám, kitérta az ő szent kezét, átölelt, a szívéből sugárzott nagy fényesség és azt mondta nekem, szeret.” (1962. okt. 14.) „A Szűzanyát láttam és azt mondta, hogy 21-e után csütörtökön nagy látomásom lesz, de még addig tartsak kilencedet a szentháromság-

hoz.” (1965. febr. 10.) A vallási életre vonatkozó általános utalás és konkrét cselekvésre történő buzdítás egyaránt lehet a megnyilatkozások tartalma: „Szent Mihály angyal volt, nála egy kard és kétszer lesújtott a föld felé és így szólt: Neked hoztam ezt. Neked is így kell harcolni a hitért.” (1975. febr. 28.) „Imádkoztam, láttam Szent Ferencet. Azt mondta, hogy ő közbenjár a pápánál. Aztán láttam egy férfit, a jobb kezében volt egy gyertya. Azt mondta, hogy ilyen gyertyát égessenek a bűnösök megtéréséért. Aztán láttam az Úrjézust, töviskoszorú volt a fején. Olyan szomorú volt.” (1972. november) Számos nyomot találunk a látomásokban a küldetés teljesítését szorgalmazó utasításokra is: „Így szólt hozzám a Szűzanya: 3-án Egerbe menjek, onnan kell kiindulni a kápolna elismerésének.” (1975. jan. 22.) „Láttam az Úrjézust a keresztfán, a Szűzanya mellette volt. Így szólott: Gépeltessem le, akiknek a gyógyulása megvan, több példányban.” (1975. nov. 14.)

Az élményekben számos „ateologikus” vonás is megfigyelhető. A látomások például így értelmeződnek az élmények tükrében: „Láttam az Úrjézust. Felemelte a jobb kezét, így szólt: Eljött az idő, most már ő fog aratni, megért az aratni való. A Szűzanya is vele volt. Ők elmentek. Akkor egy angyal jött a sarlóval és fényes volt a kezében. Én megkérdeztem, mit jelenthet ez a látomás. Ő így szólt: A Szentírás könyvében megvan a Szent János jelenéseiben. Te úgy kapod a látomást, mint Szent János. Aztán vettem egy szentírást.” (1956) Kiválasztottságtudat tükröződik a következő látomásban: „A Szűzanya megjelent, és ... azt mondta, hogy bejárta az egész világot, és csak engem talált tisztaszívűnek.” (1965. márc. 1.) Az élmények egyik legjellemzőbb vonása azok profetikus, figyelmeztető jellege: „A Szűzanya leszállott a földre, két keze ki volt tárva. Felnézett az égre. A könnyei a földre hullottak, és e szavakat mondta: Bűnbánat, bűnbánat, bűnbánat. Az égbe kiált a sok bűn a földről. Az Isten a férfinek csak egy asszonyt rendelt. Ha azt elveszi tőle, tovább Isten szolgálja maradjon. A mai nép elhagyja az Istent. A fiatalság csak a díszruha meg a cifra haj felé hajlik. Ezt imádja. Isten szeretete kihalt az emberiségéből. Újból meg kell térni

Istenben. Olyan nagy fájdalom volt a Szűzanyának és ezt érezte velem. Tovább nem láttam.” (1961. okt. 3.) Profetikus szándék és a mindennapi élet szimbolikus értelmű eseményei keverednek a következő látomásban: „Láttam az Úrjézust, mint amikor keresztre feszítették. Mikor közel mentem hozzá, akkor láttam, hogy az Úrjézus él. Akkor felnyitotta szent szeméit és rám nézett, felült és azt mondta: Most permetezzem a szőlőt! A szép piros vér folyt a kezéből és lábából. Majd folytatta: Mégis bántják az én nevem és káromolják. Aki az én nevem tovább is bántja és káromolja, mindazokat meg fogom büntetni. Akkor én egészen odamentem hozzá, akkor azt mondta: Él az Úrjézus. Akkor átölelt és összetette a homlokát az enyémmel. Én meg az arcát fogtam a kezembe. Az Úrjézus nagyon sírt, én is vele sírtam. Siratta az emberek vesztét. Kérdeztem, mit tehetek, hogy javuljanak meg az emberek? De az Úrjézus nagy szívfájdalmában nem szólt. Én is sírtam vele együtt.” (1965. nov. 28.)

A jelenéseket kísérő akusztikus élmények gyakran párbeszéd formájában is jelentkeznek. A párbeszéd a vizuális élmények kommentárjaiként értelmezhetők (*conversatio sacra*), amelyekben az önmege erősítés, a dicséret éppúgy kifejezésre jut, mint a kétség, a nehezítés, a felelősség áthárításának gondolata: „Hajnali 3 órakor láttam a Szűzanyát, a jobb karjával mutatott: Látod, milyen erős a karom? Én így szóltam: Édes Szűzanyám, én nagyon szeretlek. Ő így szólt: Én ezzel megvédelek téged. Akkor a Szűzanya a palástját fölemelte és azzal betakart. Én úgy éreztem, hogy mindig az ő palástja alatt vagyok.” (1974. január 27.)

A látomások profetikus vonását különböző jóslatok erősítik. Ezek szimbolikus formában az emberek sorsát, a pusztulással fenyegető végítéletet vetítik elénk: „Hajnali 3 órakor így szólt hozzám a Jóisten: Ő meg fogja rendíteni az egész világot, mert őfelette nincs uralkodó, övé lesz az egész föld. Aki őellene van, mind el fog tűnni, tovább nem tűri a hitetlenséget. Új ég és új föld lesz, szent ország lesz az egész világon.” (1975. január 8.) A kápolna, a templom felépítésének visszatérő gondolata általános érvényű szimbólummá

nővekedik: „Láttam a Jóistent, így szólt hozzám: Ne gondold azon, mint fog felépülni a templom, megjön az ideje. Nemzetközileg fog felépülni. Akkor azok lesznek alul, akik most felül vannak. Az egész világon szentország lesz.” (1974. okt. 4.)

A mindennapi élet aktuális eseményei, kellemetlen élményei gyakran megjelennek a látomásokban. A hivatalos egyházzal való konfliktus tükröződik a következő példában: „Imát végeztem, egy olyan nagy fekete gömböt láttam, abban egy emberi alak volt. A jobb kezében egy bot volt, a sötétben kitarította... Így szóltam: Ki vagy, nem ismerlek? Ő így szólt: Én vagyok Czapik Gyula érsek, bocsáss meg, mert nagyon sok rosszat tettem ellened. Így szóltam: Menj azokhoz, akiknek jóvá kell tenni, amit maga elrontott. Nekem nem akarnak hinni. Ő elment.” (1975. szept. 20.)

3.2.3. Egyéb szenzoros élmények

A vizuális és akusztikus sajátosságokhoz képest ritkán kapcsolódnak a látomásokhoz fájdalom-, taktilis- és szagélmények. A fájdalom előérzete jelenik meg a következő látomásban és a hozzá fűzött értelmezésben: „Az Úrjézus jelent meg a keresztfán élve. Én meg kérdeztem, hogy hát már feltámadt, miért szenved mégis a keresztfán? Azt mondta: Te megérted, hogy miért kell még mindig szenvedni. Érzed is. – Sokszor úgy megéreztettem velem, úgy fáj a szív, ha valami megpróbáltatás jön, szívszúrást kapok. Akkor ő mindig velem van.” (1980. ápr. 21.)

3.2.4. Parapszichikus képességek

Ide soroljuk az élményekben megfigyelhető különböző telepatikus jelenségeket. Már idéztük azt a látomást, melynek során egyik kórházi kezelése alkalmával a Szűzanya előre megmutatja neki a kápolnát, ahol szentmisét fog hallgatni. Más halálának előre meglátására is van példa az élményekben: „Aludtam, karácsony hajnala volt. Egyszer csak látom a testvérem, hogy meghal. Úgy volt, hogy a lélek és a test is külön. És azt mondta a lélek: Vigyék ezt a rongy testemet innen el, mert úgyis nemsoká a földre kerül. Harmadnap-

ra már ott is volt. Sírbatettük, eltemettük. De a lélek elszállt tovább.” (1965. dec. 25.) Halottlátással soha nem foglalkozott, az élményekben halottak ritkán szerepelnek, akkor is csak közvetlen hozzátartozói: „Testvérem eljött a Szűzanyával, ő a jobb oldalon állott. A Szűzanya azt parancsolta nekem, hogy az Örökimádás könyvből imádkozzak, mert én szívből tudom mondani. Piros, a testvérem is azt mondta, hogy nekem kell mondani, mert én jól tudom. Aztán még azt mondta, hogy ő újból föltámadott, ő már meggyógyult, nem fáj semmije sem.” (1965. jan. 12.) „Itt volt Piros testvérem és hívott bennünket édesanyámmal, hogy menjünk lefelé. És mi mentünk. Kérdeztem tőle: Piroskám, te voltál a Szűzanyával, amikor a parancsot adta a múltkor? Mosolygott rám, megismert. Mi mentünk édesanyámmal tovább, ő előttünk ment. Mi gyümölcsöt szedni mentünk a Mátrába, a nap éppen akkor kelt fel, a hold is fenn volt, de mégis sötétség volt.” (1965. jan. 27.)

4. ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉS

4.1. Az egyházi értelmezés

A hasznosi jelenések az utóbbi évtizedek látomásainak abba a népes csoportjába tartoznak, amelyekkel szemben az egyház tartózkodó álláspontot képvisel. Tudomásunk szerint századunkban mindössze három látomást, illetve látomáscsoportot ismertek el hivatalosan: Fátima, Banneux, Beauraing (a két utóbbi helység Belgiumban van, ahol 1932-ben és 1933-ban voltak a jelenések.) Az általános egyházi magatartást jól érzékelteti a következő felsorolás, amely azokból a helynevekből tartalmaz néhányat, ahonnan 1940 és 1965 között számoltak be jelenésekről és az eseményekkel kapcsolatban a hivatalos álláspont tartózkodó vagy negatív jellegű volt: Acquaviva Platani, Assisi, Ghiaie di Bonate, Gimigliano, San Damiano, Tre Fontane (Olaszország), Aspang (Ausztria), Bouxières-aux-Dames, Espis, Le Bouchard (Franciaország), La Codesera, Exquiga, Limpas (Spanyolország), Elz/Limburg, Forstweiler/Tann-

hausen, Heede, Heroldsbach, Hintermailingen/Lahr, Hösbach/Aschaffenburg, Petersberg-Rotalben, Pfaffenhofen/Rhein (Németország), Kayl (Luxemburg), Kolozsvár (Románia), Liart (Belgium), Lipa (Fülöp-szigetek), Lomnitz, Turzovka (Csehszlovákia), Lublin (Lengyelország), Urucaína (Brazília).¹⁸ Itt jegyezzük meg, hogy Nyugat-Európában 1930 és 1950 között 30 jelenéssorozatot és ezen belül mintegy 300 önálló jelenést, Európa keleti felében pedig 1945 és 1952 között mintegy 2000 esetet vizsgáltak meg az illetékes egyházi hatóságok.¹⁹

A hasznosi jelenések és a nyomukban kialakult búcsújárás egyházi-teológiai megítélésére az ambivalens magatartás, illetve a tartózkodás a jellemző. Az események idején a helyi plébános „ellene volt a dolognak”. Hasznosról pap nélkül jártak a kápolnához, mert „a hasznosi pap nem hisz benne”. Mátraszőlősről viszont „búcsú indult a Mátrába a pappal, mert az hiszi [a csodát]”. Manga János szerint a környező falvakban az események idején több lelkész a hasznosi búcsújárás ellen foglalt állást.²⁰ A korabeli egyházi sajtó (Katolikus Szó, Új Ember) ugyancsak elítélően nyilatkozott a történetekkel kapcsolatban. Csépe Klára két alkalommal eljutott Rómába is az illetékes egyházi hatóságokhoz. Erre később így emlékezett vissza: „Először tiszta búzát kellett vinni a Szűzanya parancsára, hogy az legyen az ajándék a pápának. Másodszor meg pattantott kukoricát.” Elmondása szerint nagyon kedvesek voltak vele, „a pápa titkárja azt mondta, hogy eljön Magyarországra.” Nem tudja, hogy mikor jön, de szeretne vele itt is találkozni. Első alkalommal tíz napot töltött Rómában, azután elutaztak Lourdes-ba. „Hoztunk onnan olyan vetítő képeket. Elkísért a Szűzanya oda is.” Második alkalommal nem akart elmenni. „Kérdeztem a Szűzanyát, hogy elmehetek-e, aztán azt mondta, hogy elmehetek, de csak 2–3 nap legyünk ott, aztán térjünk vissza. Úgy is történt.”

Az egyházi állásfoglalást jellemzi Czapik érsek válasza is, amikor engedélyt kértek tőle a kápolna építésére: „Épüljék ahogy tudjuk, ő nem áll ellene, ha a hatóság megengedi.” A kápolna alapjának felszentelése is különös körülmények között történt: „Amikor épült

a kápolna, azt mondták, hogy nekünk kell letenni az első követ. Mikor fölemeltem a követ, imádkoztuk az Űrangyala imát. Jött oda civilben egy férfi, de azt mondta, hogy pap. Elővette a táskájából a szentelőt, füstölőt, fölszentelte az alapot. Azóta még nem jelentkezett. Azt mondta, hogy az égiektől lett küldve.” A kápolnában elhelyezett Szentháromság-szobor fölszentelésének körülményeire Csépe Klára így emlékszik vissza: „Mikor kész lett a szobor (1949. május 3-ra, Hatvanban), aki csinálta, azt fogadta, ő hozza el, van kocsija. Elment a prépost atya megnézni a szobrot, és azt mondta, hogy majd fölszenteli. Mondta, hogy menjünk el, mikor kell szentelni. De nem volt otthon, amikor mentünk, elutazott, egy másik meg azt mondta, hogy ő nem teszi meg, ő nem is ment el megnézni se. Űgy hozódott ki, hogy nem szentelődött meg. Amikor a szobrot feltették a helyére, akkor is jött oda egy pap, az is civilben volt. Ott voltam, amikor szentelte. Gyönyörű szentelés volt, a kápolnát is megszentelte, úgy, hogy még a földet is megcsókolta, annyira benne volt a hit. Mondta, hogy a Szentháromság egy Isten engedje meg, hogy sok nép megtérjen az ő szent szobra előtt. Ezzel fejezte be.”

Amikor tanulmányunkhoz az anyagot gyűjtöttük, eljutottunk a kápolnánál a forrásvíz hatására történt gyógyulások kérdéséhez is. Csépe Klára szerint ezekről az esetekről egy jegyzék készült, amit a búcsújáróhely hivatalos elismerése céljából továbbítottak a püspökséghez. A jelenségek egyházi megítélésére jellemző az is, hogy érdeklődésünkre az illetékes főegyházmegyei hatóság a tudományos kutatás számára nem tette lehetővé az anyagba való betekintést, arra hivatkozva, hogy „az ügyben az egyházi vizsgálat még folyik”.²¹ Csépe Klára azt is elmondta, hogy a kápolna ügyében beszélt „... a püspök úrral. Mondtam neki, hogy azt kérte a Szűzanya, itt templomnak kell épülni, mert kicsi a kápolna a nép befogadására. Többen mikor jönnek Mária-ünnepeken, zúgnak, hogy nem tudnak beférni. Kérdezte, hogy mekkora a kápolna. Mondom, nem olyan nagy, 6 méter hosszú, 4 méter széles. Kérdezte, hogy épült, kik építették. Mondom, innen valók építették. Annyit mon-

dott, hogy nehéz a helyzet most egyelőre, de ha a Szűzanya akarja, őellene ember nem tehet, föl fog épülni a bazilika. Ennyit mondott.”

A hivatalos egyházi állásfoglalás tehát még várat magára. Ezért itt csak a látomásokra, jelenésekre, próféciákra – összefoglaló szóval magánkinyilatkoztatásokra – vonatkozó fontosabb általános egyházi megnyilatkozásokat foglalhatjuk össze. A katolikus egyházban máig elfogadott XIV. Benedek pápának (1740–1758) még megválasztása előtt írt, „Isten szolgálóinak boldoggá- és szenttéavatásáról” című műve. Ebben a magánkinyilatkoztatásokról a következőket írja: „Tudni kell, hogy az a jóváhagyás, amellyel az egyház valamely magánkinyilatkoztatást felruház, nem más, mint gondos vizsgálat után megadott engedély arra, hogy ezt a kinyilatkoztatást a hívek okulására és javára ismertté tegyék. Az ilyen kinyilatkoztatásokat, még ha az egyház jóvá is hagyja azokat, nem szabad és nem lehet a katolikus hitből folyó igaznak-tartással egybeköttni, csupán az emberi elhíhetőségből folyó igaznak-tartást kell megadni számukra az okosság szabályai szerint, azaz amennyiben az ilyen kinyilatkoztatások valószínűek és hihetőek a jámborság számára... Ebből következik, hogy az embernek szabadságában áll az ilyen kinyilatkoztatásokat nem igaznak tartani és figyelmen kívül hagyni, feltéve, hogy ezt illő szerénységgel cselekszi, helytállónak érzett okokból és a megvetés szándéka nélkül.”²²

Ezt az állásfoglalást a szertartások kongregációja megerősítette abban a válaszában, amelyet 1875. február 6-án adott Santiago de Chile érsekének: „A jelenéseket vagy magánkinyilatkoztatásokat a Szentszék sem nem hagyja jóvá, sem nem ítéli el, csupán megengedi, hogy a tanúskodások adatai és értéke szerint azokat emberi hihetőségük alapján higyjék...” Ugyanígy ír X. Pius pápa 1907. szeptember 8-án kelt Pascendi... kezdetű enciklikájában: „E tárgyban az egyház annyira megfontoltan jár el, hogy csak akkor engedi meg az ilyen áthagyományozott dolgoknak nyilvánosságra kerülő írásokban való tárgyalását, ha az igen nagy óvatossággal és a VIII. Orbán pápa által megkövetelt nyilatkozat előrebocsátásával törté-

nik. De még ebben az esetben sem vállal kezességet az egyház a ténybeli igazságért. Egyszerűen nem akadályozza meg, hogy elhiggyenek olyan dolgokat, amelyek mögül nem hiányoznak az emberi hihetőség indítékai.”²³

Az egyházi magatartás egyik további fontos motivációjára mutat rá Ottaviani bíboros cikke az Osservatore Romano 1951. február 10-i számában: „Évek óta tanúi vagyunk annak – úgymond –, hogy újból felburjánzik a népi szenvedély a csodák után. Hívek tömegei tódulnak olyan helyekre, ahol állítólag jelenések vagy csodák történtek, és ugyanakkor elhagyják az egyházat, elszakadnak a szentségektől és a templomi igehirdetéstől... S amíg az egyházi hatóság fenntartással él és vizsgálódik, a nép nem várakozik, hanem özőnével rohan a nem ellenőrzött csodás dolgok színhelyére. Nyíltan meg kell mondanunk, hogy az ilyenfajta jelenségek talán a természetes vallásosság megnyilvánulásai. Ugyanakkor azonban ... jó ürügyet szolgáltatnak azoknak, akik a kereszténységben (és főleg a katolicizmusban) mindenáron a babona és a pogányság maradványait akarják felfedezni...”²⁴

Az itt ismertetett egyházi állásponttól az újabb teológiai nézetek sem térnek el jelentős mértékben.²⁵ A teológia a magánkinyilatkoztatásokat elvileg ma sem tartja lehetetlennek. Terjed a felismerés, hogy a kortárs látomások nagy részének anyaga nem más, mint az egyháztörténet elmúlt korszakaiból származó szívós életű gondolati kincs, amely azonban sokszor ellenszegül a teológiai ismeretek változásának.²⁶ A magánkinyilatkoztatások ugrásszerű elszaporodása napjainkban nem magyarázható kielégítően társadalmi-kulturális tényezőkkel, ezért a jelenségek egyházon belüli okainak feltárása is fontos feladat.

4.2. A pszichopatológiai megítélés

A vallási élettel kapcsolatos pszichopatológiai állásfoglalások gyakran egymásnak ellentmondásos eredményekre vezettek. Általános viszont a nézet, hogy a vallásos élménykörből származó kóros észleléseknek (víziók, audíciók stb.) külön elbírálást kell kapniuk.

A népi vallásosság pszichopatológiai tartalmának megítélésében a két legfontosabb jelenség az élményeket átélő egyén és az ezeket átvevő embercsoport vizsgálata.

Először a hasznosi parasztasszony élménykörét kell elemeznünk. Mivel a rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy az élmények külső inger hiányában jelentkeztek, ugyanakkor valóságerejűnek hatottak, ezeket az élményeket pszichopatológiai szempontból hallucinációknak kell mondanunk. Felmerül még a lehetőség, hogy egyrészt az elalvás előtti szendergésben átélt élmények hypnagog jelenségek, másrészt hogy esetleges külső ingerre intrapszichésen rátevődött élményfeldolgozásról van szó. Ezeket a feltevéseket azonban egyértelműen éppúgy el kell vetnünk, mint azt, hogy pszeudohallucinációknak tartsuk a jelenségeket, tekintettel arra, hogy az élményeknek az őket átélő egyén számára valóságértékük volt. Különös ugyanakkor, hogy az élmények kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan, de nem állandóan, egy egészen sajátos élethelyzetben jelentkeztek. A naplók és a körtörténetek adatai alapján egyértelműnek mondható, hogy az élmények időpontja csaknem mindig az elalvás előtti, felkelés utáni, hajnali imádságok ideje, vagy a nappali időszakban is mindig az imádságok, könyörgések időszaka, olyan időpontok tehát, amikor Csépe Klára intenzíven foglalkozott vallási kérdésekkel, és azokba kathyatym módon bele is helyezkedett. Az élmények pszichofiziológiai feltétele tehát egy meditatív magatartás.²⁷ Egy másik sajátosság az, hogy a hallucinációk tartalma legtöbbször vágyteljesülés, az intrapszichés konfliktusok neutralizálására irányuló törekvés, a személyiség nárcisztikus gratifikációja, identitáserősítés vagy burkolt szexuális utalás. A vizuális élmények mindig plasztikusak, kevés mozgással, az alakok szoborszerűek, soha nem bizarrak, mindig mutatnak valamilyen kapcsolatot a valósággal, soha nem Én-idegenek. Ugyancsak jellemző az a körülmény is, hogy Csépe Klára ezeket az élményeket úgy éli át, hogy azok mintegy a „lelkében” történnek – miközben „olyan könnyűnek éreztem magam” – mondja –, a külső szemlélő, például a férj ezt úgy érzékeli, hogy az élmények ideje alatt „telje-

sen el volt halva”, ekkor tehát a külvilággal való kapcsolatot időlegesen megszakította. A tudatállapot ilyen jellegű megváltozására két esetben gondolhatunk: az egyik az epilepszia, a másik a hisztériás konverziós reakció. Mivel a kórkép szempontjából döntő a hallucinációk körülményeinek megítélése, úgy véljük, hogy itt Arieti álláspontját kell elfogadnunk, aki szerint a vallási hallucinációk esetében hisztériára kell gondolnunk az alábbi körülmények mellett:²⁸ 1. A hallucinációk elsősorban vizuálisak. Amennyiben hanghallás is van, az kapcsolatban van a képpel. – Erre vonatkozóan Csépe Klára az egyik beszélgetés során úgy nyilatkozott, hogy csak hanghallással járó élménye nem volt. 2. Az élménykörben szülőhelyettesítő alakok szerepelnek. 3. A hallucinációk tartalmukban jó szándékúak vagy jutalmazóak. 4. Az egyén önértékelését erősítik, azzal biztatva, hogy értékes és nagyon aktív legyen. Ezzel küldetésre serkentenek. Az ilyen egyén nem érzi, hogy zsarnokság áldozata, üldözött, vagy hogy valakinek a hatalmában van, inkább azt vallja, hogy valamilyen fontos küldetése van. Arieti szerint ők nem pszichotikusok, de ugyanakkor fanatikusok, viszont nem paranoidok, azaz a mindennapjaikban el tudják különíteni magukat az élmények hatásától, melyek szellemében később másokat is hatásuk alá vonhatnak.

Esetünkben egyértelműen el kell vetni a schizophrénia diagnózisát. Egyrészt azért, mert a tünettan szerint a személyiség teljes egészében összerendezett volt, az Én széttöredezettségre, az Én-határok tartós megbomlására vonatkozóan semmiféle adatot nem találtunk. Az anyagban nem találtunk archaikus Én-orientációra valló adatot sem. Másrészt azért, mert a kórlefoiyás sem mutat semmi olyan jelet, amely schizophrén processus meglétét támogatná. Az első kezeléssel kapcsolatban felvetődik, hogy esetleg terhességi elmebaj (psychosis gravidarum) zajlott volna le, de ezt a feltevést el kell vetni a zavartalan gyermekágy és a későbbi rendezett anya-gyermek viszony ismeretében. Paranoia ellen szól a kórlefoiyás, továbbá az, hogy Csépe Klára a kezelése után munkáját mindig rendesen ellátta, őt környezete mindvégig reálisan elfogad-

ta, a mindennapi élet gyakorlatában jól el tudta különíteni az élményekkel kapcsolatos és az attól független cselekedeteket.

Az érzéksalódások leírása alapján felvázolható egy sajátos pszichodinamikai háttér, amellyel a konverziós jelenséget (a képzet időleges átfordítását valósággá) magyarázni tudjuk. Csépe Klára gyermekkorá óta igyekezett a valóság számára kellemetlen oldalát vallásos élményekkel színezni, eidetikus, vizuálisan és jelképesen megjelenítő, introvertált alkat volt. A későbbiek során ezt a tulajdonságát megtartotta, és belső világát kivetítő eidetikus képességei felerősödtek. Világképe archaikus volt, erős emocionális fűtöttséggel. A családi élet boldogtalanságát (a férje távolléte, italozása, saját frigiditása stb.) egy misztikus és kiszínezett képzeletvilág pótolta, amelyről a látomások plasztikusan tudósítanak. A szenteket a hétköznapjaiba is bevonta, azok tanácsokat adtak neki az egyes cselekedetek elvégzéséhez, erősítették őt vagy éppen megvédték a külső támadásoktól. A kiválasztottság érzése a szülők nevelésének lehet a következménye, melyhez a gyermeki képzelet nyilván sokat hozzatett. Különleges eidetikus képességének perzisztálása mellett személyisége a tekintélyvelven alapuló nevelés és vallási élet hatására megrekedt ezen a gyermeki szinten, amelyet a misztikus világ gratifikált és tartott egyensúlyban. A külső valóság kényszer és aktuálisan traumatikus volt számára, s ezért igyekezett képzetekkel helyettesíteni elvesztett gyermekkorát. Ennek a gyermekkori szituációnak a rekonstrukciója érződik ki a látomásokból. Mária mint a keresztény anya példaképe pótolta a reális, védelmet jelentő anyát. Példa erre, amikor terhesen imádkozik a kórházban és könyörög a Szűzanyához, hogy ne ott kelljen megszülni a gyermekét. Jézus mint égi jegyes ugyancsak minduntalan megjelenik képzeletében. Íme két példa a „tisztá erotikát” nyújtó Jézusra: „Jézus akkor átölelt és összetette a homlokát az enyémmel”. (1965. nov. 28.); „a Kisjézus átölelte a nyakam és így szólott: nagyon szeretlek”. (1974. márc. 30.) Hasonló eset Szent Józseffel kapcsolatban is előfordul: „A következő látomásomban Szent József bent volt a szobánkban, felbontotta az ágyat és azt mondta: Nem haragszol

meg, hogy felbontom az ágyat? Mondtam, hogy én nem haragszom, csak feküdjön bele.” (1965. dec. 27.) Ezek a regresszív élmények a hisztériás alapszemélyiség vágyálmainak jelképes teljesítésére szolgálnak például.

A látomások alakjai a feljegyzésekben a következő megoszlásban fordulnak elő: Mária 139, Jézus 87, Atyaisten 25, Szent József 18, Szent Antal 13 alkalommal szerepel, ezenkívül Szent Ferenc, Bernadette, Szent Margit, Szent Teréz, Szent Domonkos, Szent Gergely, Veronika, Szent Ilona, Kapisztrán Szent János fordul elő többször. Mint a számok is jól mutatják, a képzeletvilág tengelyében az istenanya, Mária képe áll. A Madonna- és szentalakok különösen alkalmasak egy idealizált objektum mindenhatóvá tételére, valamely elvesztett tárgy helyettesítésére. A Madonna-jelenésekkel kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy az istenanya képzele archetypalis jelenség. A keresztény Madonna és a kereszténység előtti anyaistenségek között identitás-folyamatosságot lehet kimutatni. Hailer a keresztény Madonnát kozmikus és általános emberi attribútumokkal értelmezi.²⁹ Így a kozmikus bölcsesség (virgo sapientissima) és teljesség irányából az inkarnációs misztérium során a Madonna „itt és most” megtestesülése mutatható ki. Ezenkívül a magyar nép történetében egykor oly jelentős Mária-kultusz is közvetve hozzájárulhatott ahhoz, hogy Csépe Klára a Szűzanya személyét „parentifikálja”, tehát személyes viszonyt alakítson ki vele. Sorsát a Szűzanya kezébe ajánlotta, saját anyjának jó alteregójaként kezelte, érzéseit rávetítette. Ugyanakkor feltűnő, hogy nem foglalkozott a keresztény hagyomány szekunder dogmaival (immaculata, semper virgo). Az istenanya mint kollektív öskép vonul be tudattalanjába, a Madonnát annak egyik alappilléreként, introjektumként (személyiségbe zárt Én-részként) éli meg, a tőle kapott parancsok, utasítások viszont a fölöttes Én részeit vetítik elénk. Mivel a látomások emocionális hátterét képező Szűzanya-történet egy szenvedő asszony életére számos feleletet ad, nem meglepő, hogy az archetípussá vált Madonna-képnek számtalan árnyalata, ikonográfiai típusa tűnik föl az egyes jelenésekben (Mater miseri-

cordiae, Mater amabilis, Maria advocata, Regina coeli, „Schutzmantelmadonna”). Különösen nehéz helyzetekben a gyermekét elvesztő anyakép (Mater dolorosa) vagy a reménykedő anya (Mater speciosa) képe jelenik meg. A látomások párbeszédeiből, Csépe Klára imádságaiból kitűnik, hogy olyan anyához könyörög, aki meghallgatja, megérti gyermeke szorult helyzetét. Egy helyütt pedig azt írja, hogy „Magyarországon a Szűzanya a legmagasabb fokon áll”. (1974. április) A Mária-attribútumok közül a leggyakrabban a csillag (stella maris), a lilium (tisztaság) és a rózsa fordul elő.

4.3. Tömeglélektani következmények

Csépe Klára látomásos világa nem maradt magánügy, megfigyelhető a hiedelem jól körvonalazható terjedése. Az olyan tömegméretű néplelektani jelenségeket, ahol a hiedelem alapja valamely kóros élmény, a pszichopatológia tömegpszichózisnak nevezi, bár maga a jelenség az esetek zömében megmarad a tömeghisztériánál. A hatóságok részéről erős ellenszenvvel fogadott „pszichés fertőzés” alapja a látomásos asszony által hirdetett eszme kathartikus ereje volt. Tömeglélektani jelenségeknél a tömegben hajlamosságnak kell lenni az eszme befogadására és a kollektív regresszióra. A hajlamosság az egyének hiszteroid vagy schizoid alapszemélyisége, szuggesztibilitása, az Én-funkciók alacsony fejlettségi szintje, a misztikus-transzcendens világkép, továbbá külső társadalmi feltételek. Esetünkben a tömeg azonosulhatott volna a hatósággal is (identifikáció az agresszorral), de itt olyan embercsoport volt jelen, amely maga is védelemre vágyott saját vallási meggyőzésében és a háború utáni felépülésében, tehát inkább a megtámadottal rokonszenvezett. Az identifikáció olyan erős is lehet, hogy a látomások szuggesztív hatására az induktor köré gyűlt tömeg maga is átélhet bizonyos élményeket. Erre utal néhány olyan bejegyzés, amelyben az élmények leírása többes szám első személyben történik: „láttuk” stb. Mivel a látomások hisztériás vágyteljesülések kifejezői és döntően az Én kompenzációját voltak hivatva ellátni, a tömegben is ezt

a reakciót váltották ki. A hiedelem terjedésével a tömeg érzelmei megváltoznak, és az induktorról azonosulva átérzi vagy átéli a víziókat és a közvetített akusztikus élményeket, ami az egész hiedelem megszilárdulásához vezet.

A tudattalan mechanizmusok működésbe lépését elősegíti, hogy az indukáló eszme érzelmgazdag és képszerű. Az archetypus (magna mater, puer aeternus stb.) a legkomplexebb kathexisforrás (energiamegkötő pont), ami a tudattalanban sok érzelmet és indulatot köt meg, felszínre jutásakor az érzelmi reakciók eltűzöttak. Jelen esetben a szeretet és védelem utáni vágyat elégíti ki, és biztosítja a veszély elkerülését (patrona). Az induktornak és az elsődleges gondolkodási folyamatok szintjén funkcionáló tömegnek ez az erős összefonódása szimbiotikus jellegű, ami megmagyarázza a véletlenszerű vagy látszólag okszerű „csodás gyógyulásokat” is. A látomások átélőjének szimbolikus interpretációja olyan meggyőző lehet, hogy a hatása alatt állók tárgyiasult változást vélnek felfedezni. Így jutunk el a hiedelem másik eleméhez, a vízhez. A víz tisztulást ad a gonosztól, betegségtől. A tiszta víz a büntelen, szent forrásból jön, amely a rosszat és a beteget meggyógyítja. Ennek archetypalis párhuzama a magna mater és a magzatvíz, mely védelmet ad és táplál, visszavisz a büntelen állapotba. A megtisztulás kathartikus erővel bír, amiért hála jár (monumentum), s így kézenfekvő a kápolnaépítés motívuma. A kápolna ugyanakkor a változást előidéző hit materializációja is az anyaszentegyház – befogadó anya párhuzam alapján. A kollektív tudattalanban tehát az Én-határ feloldódik és az archetypus precipitálja a vágyteljesülést.

Szociálpszichiátriai szempontból a kórtörténet jól példázza azt a stigmatizációs folyamatot, amelyen Csépe Klára átment, s amelyet Szász „manufacture of madness”-nek nevez.³⁰ Számos hasonló példát ismerünk arra, hogy a különös képességekkel rendelkező egyént a kulturális megítéléstől függően mint elmebetegét vagy a gonosz által megszállottat stigmatizáltak, elítéltek, száműztek vagy elmebetegekbe (asylumba) vittek (boszorkányégetés, a sámánok leölése, Júdás-égetés stb.), illetve ha élményeit égi hatalmak jeleként értelmezték, tiszteltek, sőt szentté avattak.

4.4. Néprajzi következtetések

A látomások hűen tükrözik azt a társadalmi-kulturális környezetet, amelyben a jelenések alanyának élete lejátszódik. Így például jellemző sajátosság, hogy a látomások alakjai ünnepnapjaik környékén rendszerint gyakrabban szerepelnek, mint máskor. Ebből arra lehet következtetni, hogy a szentmise alatti prédikációk hallgatása, a kalendáriumolvasás, az imádságos könyvek illusztrációinak és a szentképeknek a nézegetése jelentősen befolyásolta a képzeletvilág szövődéjét. Nyilván nem lehet véletlen az sem, hogy éppen Sarlósboldogasszony ünnepének előestéjén volt az első látomás a forrásról. A külvilág elemeinek beszűrődését a látomásokba mutatja, hogy a forrásvíz, amire Mária mutatott, analógiája számos búcsújáráshely sztereotip legendamotívumának. Mária alakjának leírása (világoskék palást, rózsaszín ruha) híven követi azt a szobortípust, amit oly sok templomban (így a hasznosiban is) látni lehet. Annak a látomás-jelenetnek az alapja pedig, amelyben Csépe Klára szétfürészeli a kígyót, nyilván nem más, mint a bűnt jelképező kígyót eltipró Mária sztereotip figurája.

Ezek a példák azt is megmutatják, hogy a látomások funkcionális megközelítésben célra irányuló magatartásviszonyt jelentenek, amelynek fő mozgató ereje a változtatni akarás: az élmények átélője a pszichológiai, szociális problémákat egy másik szinten, azok transzcendens vonatkozásában szeretné megoldani. (Ezen vonatkozások valóság tartalmának megítélése már kívül esik a deskriptív-fenomenológiai kutatás körén.) A kultúra, személyiség és környezet kapcsolatára fordítva a figyelmet megállapíthatjuk, hogy Csépe Klára nem pusztán különleges képességekkel rendelkező, hagyományra orientált vallásos személyiség, homo religiosus, hanem egyben forrása a vallási hagyományoknak, hagyományképző erő, tehát homo tradens is. Kulturális feladatot teljesít akkor, amikor saját magát a közösség képviselőjeként értelmezi, s a látomások alanyaként közvetíti környezetének az általa befogadott, átélte, személyiségén átszűrt vallásos tudás- és élményanyagot. Különösen akkor figyelhető meg jól ez a közvetítési folyamat, amikor a kollek-

tív emlékezet őrzőjeként látomásaiba integrálja az őt ért kulturális hatásokat, és azokat most már saját élményeivel együtt, mintegy emocionálisan hitelesítve adja tovább. Példáján a paraszti misztika szinte keletkezésében ragadható meg: a természetfölötti tapasztalat rajta keresztül interakciós helyzetbe kerül, amelyben a közösség által őrzött vallási hagyományok az élmény szintjén aktualizálódnak és örökítődnak tovább.³¹

Az élmények vizsgálatából kitűnt, hogy a látomások egyik legfontosabb funkciója az, hogy valamilyen formában üzenetet közvetítenek. Ezek az üzenetek nemcsak a jelenések átélőjéhez, hanem közvetve az őt befogadó közösséghez is szólnak. Az üzenetek a látomásokban majdnem mindig megragadhatók, ezért a látomások a kommunikációelmélet segítségével modellszerűen is leírhatók. Ebben az értelmezésben a látomások egy kommunikációs folyamat részét képezik, s így fenomenológiai szinten belső kommunikációjú szövegeknek is tekinthetők. A kommunikációs folyamatban a kapcsolat autokommunikációs jellege maszkírozódik, ezért a látomások nemcsak mint az élmények befogadójának szóló közlések foghatók fel, hanem mint egy külső erővel való kommunikáció elemei is. Ugyanaz a látomásszöveg tehát más-más befogadó közegben a kód és a közlés szerepét egyaránt betöltheti.³² Míg a látomások átélője és az őt befogadó közösség számára a közlés szintje az elsődleges, megközelítésünkben a már ismert közleményt új jelentésrendszerbe foglalva kódként is értelmeztük. Így a látomások a következő összetevőkre bonthatók:

1. A kommunikáció résztvevői (az élmény alanya mint közvetítő, a befogadó közösség, Úrjézus, Szűzanya, szentek, angyal stb.)
2. A kommunikációs csatornák
  - a) akusztikus
    1. verbális
    2. elemi hanghallás (zörej)
    3. zenei
  - b) optikai vizuális

1. ikonikus (a résztvevők megjelenése, térbeli elosztása, egymástól való távolsága, szimbólumok)
2. szcenikus (gesztusok, mimika, mozgás),
- c) regresszív Én-orientáció (tapintás, izlés, hőérzékelés, fájdalomérzet)
- d) metakommunikáció, gesztus és poszturális közlés (parapszichikus képességek)
3. Komplex feltételek (pl. a vallásosság tartalma, megnyilvánulásformái, családi körülmények, szociális és gazdasági helyzetek, személyiségvonások stb.)
4. Helyzeti feltételek (a kommunikációs folyamatban közvetlenül részt vevő komplex feltételek, pl. vallási élmények, fiziológiai, pszichikai feltételek stb.)
5. Közlési szándék (pl. kijelentés, utasítás, kérés, jutalmazás)
6. Hatás, cél (amit a kommunikációs folyamat résztvevői közlési szándékuk szerint a másik résztvevőnél el szeretnének érni, pl. böjt, imádság stb.)
7. A megnyilatkozásformák (a nyelvészeti terminológia analógiájára)
  - a) beszéd típus (monológ, dialógus)
  - b) szövegtípus (narratív, normatív, invokatív, performatív)
  - c) mondattípus (kijelentés, kérdés, parancs stb.)
8. A megnyilatkozásformák illokúciós feszültsége (információ, tanítás, reflexió)
9. A kommunikációs folyamat illokúciós feszültsége (ígéret, kívánság, köszönet, igazolás)
10. Perlokutív hatás (megnyugvás, hála)
11. További alkotórészek (idő, hely, tárgyak)

Ez a modell nemcsak a látomások lefolyásának leírására, alkotóelemeinek egymástól való elkülönítésére alkalmas, hanem a különböző típusú élmények összehasonlításán és további értelmezésén kívül lehetővé teszi a látomások közösségben betöltött szerepének részletes vizsgálatát is.³³

A dolgozatnak nem célja a látomások következményeként felépült kápolna és a körülötte kialakult búcsújárás részletes bemutatása. Befejezésként csupán a kultusz egyetlen részmozzanatára szeretnénk felhívni a figyelmet. A minden egyházi felügyeletet nélkülöző kápolna a felépítése óta eltelt több mint harminc év alatt kristályosodási pontjává vált a körülötte élő vallásosságnak, s jól tükrözi a népi és a hivatalos vallásosság közti viszonyt. Az egyházi állásfoglalás nem akadályozza meg a szűkebb és tágabb környék lakóit abban, hogy a jelentősebb Mária-ünnepeken elzarándokoljanak ide. A látogatók száma ma már természetesen nem mérhető a kezdeti időszak tömegméretű búcsújárásaihoz. Mégis egyik gyűjtésünk alkalmával például, az év utolsó Mária-ünnepén, december 8-án körülbelül 15–20 emberrel találkozhattunk a kápolnánál. A kis

2. A látomások nyomán felépült kápolna a búcsúsokkal 1978-ban Mária fogantatása ünnepén (december 8.)

3. Részlet a kápolna belsejéből 1980 augusztusában

kápolna az évek során zsúfolásig megtelt a legkülönfélébb vallási rendeltetésű tárgyakkal: szobrokkal, képekkel. Fogadalmi táblákkal, a gyógyulások nyilvánvaló bizonyítékaként itthagytak tárgyakat (pl. mankó) azonban már sokkal ritkábban találkozunk. Míg ez utóbbiak beszédes megnyilvánulásai a devóciónak, a képek és a szobrok nem szólnak arról, hogyan és miért kerültek ide. Felvetődik a lehetőség, hogy itt annak a folyamatnak vagyunk tanúi, melynek során a modern kegyseripar személytelen tömegcikkei fokozatosan felváltják a még egyéni jellegzetességeket hordozó fogadalmi táblákat és a gyógyulás jeleként itthagytak tárgyakat. Másrészt viszont megfigyelhető, hogy ezek a jeltelen képek és szobrok rendszerint egy már eltűnőben lévő ízlésvilágot mutatnak. Aligha juthat eszébe valakinek, hogy ilyen régimódi, divatjamúlt, használt tárgyakat ajánljon fel fogadalomból, hiszen a votivok eredeti jelentéséhez a tárgy anyagi értéke is szorosan hozzá tartozott. Arra gondolunk, hogy itt egy kettős folyamattal van dolgunk. Egyrészt megfigyelhetjük a fogadalom eredeti értelmének elhomályosulását, melynek során a gyógyulásért cserébe adott anyagi érték szerepét különböző szimbolikus jellegű tárgyak és cselekmények veszik át. Így a jeltelen képek és szobrok egy része a kegyhelyhez fordulás következtében bekövetkezett gyógyulásokért ide hozott tárgyként értelmezhető. Másrészt viszont hagyományörző közösségekben él a gyakorlat, hogy rendszerint félreteszik vagy elégetik azokat a már idejétmúlt tartott vallási jelentésű tárgyakat, amelyeket még nem akarnak egyszerűen kidobni.³⁴ A kápolnabéli jeltelen tárgyak másik része ezért a vallási szükséglet és a korízlés közötti kompromisszumos megoldást mutatja: a hely az idők folyamán a másodrendűnek ítélt vallási rendeltetésű tárgyak rezervátuma, s így a vallási tudatban bekövetkezett változások hű tükré lett.

JEGYZETEK

1. Andrásfalvy Bertalan: A hallgatóság nélküli népművészet. In: Csak tiszta forrásból. EPMSz Bern 1980. 68–88.

2. Isler, Gotthilf: Die Sennenpuppe. Eine Untersuchung über die religiöse Funktion einiger Alpensagen. Basel 1971.

3. Kunt Ernő: Hiedelemrendszer és társadalmi parancs. (A magyar nép halotti szokásainak társadalmi vonatkozásai.) In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Szerk.: Frank Tibor–Hoppál Mihály. Budapest 1980. 324–331., Pisztor Ferenc–Kunt Ernő: Babonás hiedelmekkel kapcsolatos befolyásoltatásos téveszme a Monarchia-korabeli Magyarországon. (Történeti és etnográfiai aspektusú kultúrpszichiátriai vizsgálatok kórlapok alapján 1867-től 1919-ig.) In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. i. m. 332–341.

4. Pisztor Ferenc: Rudolf trónörökös személyének tükröződése a Monarchia korának pszichopatológiájában. (Politikai mítosz mint tünetmeghatározó tényező a kórlélektanban.) In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. i. m. 255–265., Frank Tibor: A pszichiátriai kórrajz mint történeti forrás (1868–1918). In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. i. m. 266–278.

5. Berger, Peter: Towards a Sociological Understanding of Psychoanalysis. Social Research 1965. Spring 26–41., vö. Hartmann, Heinz – Kris, Ernst – Loewenstein, Rudolph M.: Some Psychoanalytic Comments on „Culture and Personality”. In: Psychoanalysis and Culture. Szerk.: Wilbur, George B. – Muensterberger, Warner. New York 1951. 3–31.

6. Varga Lajos: Egy vallási tömegpszichózis története... ahogy az ideggyógyász látja. Világosság 1961/7. 40–44.

7. Manga János: Egy vallási tömegpszichózis története.. a néprajzkutató szemével. Világosság 1961/7. 44–48. Manga Jánosnak a témával kapcsolatos kéziratai és gyűjtései az ELTE Folklore Tanszékének kéziratárában az 585. sz. tétel alatt található.

8. Manga János: A hasznosi tömegpszichózis. (A búcsújáróhelyek és a „hasznosi csoda” összefüggései.) Ethnographia 1962/3. 353–383.

9. Varga Lajos: i. m. 1961., uő: A hasznosi tömegpsychosis. In: A neuropsychiatria aktuális kérdései. Budapest 1961. 334–336.

10. Csépe Klárát kétszer kerestük föl Hasznoson: 1978. december 8-án és 1980. augusztus 24-én. Mindkét alkalommal egy napot töltöttünk nála, s egy-egy kb. 2 órás magnetofonfelvételt készítettünk vele életéről, látomásairól. A beszélgetések más részleteit kéziratoss feljegyzésekben rögzítettük. A továbbiakban külön utalás nélkül mindezekből többször idézünk.

11. Manga János: i. m. 1962. 370.

12. Az 1949. júl. 31-én kelt kórrajzkivonat törzskönyvi száma 4007/1949. Az ellenőrző elmeszakértői vélemény 1949. IX. 26-án, másolata 1949. X. 5-én kelt. A Gyöngyösi Járásbíróság végzésének száma Pk. 8252/1949/15., kelt 1949. XII. 28-án, a másolat 1952. X. 11-én.

13. Varga Lajos: Egy vallási tömegpszichózis... i. m. 1961. 42.

14. A kórrajz törzskönyvi száma 18230., másolata 1952. X. 14-én kelt. A Nógrád megyei Tanács VB XI. o. vezetőjének 1952. VII. 29-én kelt átiratának száma 8333–7/1952.

15. A kórrajz törzskönyvi száma 11422/952. Az 1953. III. 10-én kelt Gyulai Járásbírósági végzés száma Pk. 5554/1952/195.

16. A kórrajz törzskönyvi száma 9376/954.

17. A továbbiakhoz vö. Schallenberg, Gerd: Visionäre Erlebnisse. Erscheinun-

gen im 20. Jahrhundert. Eine psychopathologische Untersuchung. Aschaffenburg 1979. 261 skk.

18. Rahner, Karl: Visionen und Prophezeiungen. Basel–Freiburg–Wien 1960. 86–87., San Damianóhoz vö. Baumer, Iso: Apparazioni e messaggi della Madonna – un capitolo di religiosita popolare. In: Demologia e Folklore. Studi in memoria di Giuseppe Cocchiara. Szerk.: S. F. Flaccovio. Palermo 1974. 233–275., Porto San Stefanóhoz vö. Meyer, Bonaventur: A világmindenség királynője. Az ég üzenetei – Porto San Stefano. (Kézirat) Olten é. n. A hasznosi eseményekkel számos hasonlóságot mutató Turzovkákóhoz vö. Kővári Károly: A turzovkai jelenések (Szlovákia, 1958–68.). (Kézirat) Cleveland 1971.

19. Staehlin, C. M.: Aparaciones. Madrid 1965. 12.

20. Manga János: i. m. 1962. 374.

21. Ismételt megkeresésünkre a válaszevek a 2274/1980. és 44/1981. számon találhatók.

22. Idézi Sinkó Ferenc: Kell-e hinni a jelenésekben? Vigilia 1967/7. 496.

23. Idézi Sinkó Ferenc: i. m. 496.

24. Msgr. Ottaviani: Le vrai et le faux surnaturel. Osservatore Romano 1951. február 10.

25. Rahner, Karl: i. m. A magánkinyilatkoztatásokhoz vö. Simma, Maria: Meine Erlebnisse mit Armen Seelen. Stein am Rhein/Schweiz 1973.

26. Rudolph, Ebermut: Psychologie und Pathologie der Volksfrömmigkeit. Beobachtungen und Erwägungen eines Aussenseiters. In: Wiederentdeckung der Volksreligiosität. Szerk.: Baumgartner, Jakob. Regensburg 1979. 133., vö. Benz, Ernst: Die Vision. Erfahrungsformen und Bilderwelt. Stuttgart 1969., Lhermitte, Jean: Echte und falsche Mystiker. Luzern 1953.

27. Ziolko, H. U.: Über den emotionalen Untergrund visionärer Erscheinungen. Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie. 1960. 238–246., uő.: Halluzination und Neurose. Psyche 1970. 40–56.

28. Arieti, S.: Interpretation of Schizophrenia. Basic Books, New York 1968.

29. Hailer, F.: Die Madonna als religiöses Symbol. Eranos-Jahrbuch 1934. 263–303.

30. Szász, Thomas: The Manufacture of Madness. New York 1970.

31. Bálint Sándor: Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Budapest 1942., Pentikäinen, Juha: Oral Repertoire and World View. An Anthropological Study of Marina Takalo's Life History. Helsinki 1978., Moldován Domokos: Erőst fáj a fejem, ha megyek látomásba, pokolba vaj mennyországba. Beszélgetés egy moldvai csángó-magyar halottlátó asszonnyal. Kortárs 1980/9. 1375–1390.

32. Lotman, L. M.: A kétféle kommunikációs modell a kultúra rendszerében. In: Jel – kommunikáció – kultúra. Szerk.: Hoppál Mihály–Vándor Ágnes. Budapest 1977. 157.

33. Baumer, Iso: Wallfahrt als Handlungsspiel. Ein Beitrag zum Verständnis religiöser Handelns. Europäische Hochschulschriften Reihe XIX. Bd. 12. Bern-Frankfurt/M. 1977. 69–72. nyomán.

34. Dünninger, Hans: Deponia pia. Jahrbuch für Volkskunde 1978. 238–240.

FEHÉR ÁGNES

Vallási endogámia a szabadegyházi közösségekben

A magyar néprajz és a szociológia egyik meglehetősen elhanyagolt területe a vallási endogámia vizsgálata. A társadalomnéprajzi¹ és szociológiai² kutatások többnyire csak utalásszerűen foglalkoznak a kérdéssel, az etnológiai irodalom³ ide vonatkozó tanulságai pedig az európai (és a magyar) viszonyokra csak nagy körültekintéssel alkalmazhatók. Különösen fontosnak látszanak ezek a vizsgálatok akkor, amikor napjainkban a házasságkötés terén a hagyományos kötöttségek kevésbé érvényesülnek, s az egyéni választás látszólag korlátlan mértékben juthat kifejezésre. A vallási endogámia, az egyes felekezetek házassági viszonyainak empirikus kutatása ezért több szempontból is gyümölcsöző. Egyrészt mivel a házasság a társadalmi mobilitás, a kultúrák közvetítés egyik fontos eszköze, a vizsgálatok során fény derülhet a házassági kapcsolatok kultúrák közvetítő szerepére, a kulturális jelenségeknek a házasodás révén történő átadásának és átvételének problémájára. Másrészt a különböző egyházak házassági gyakorlatában kifejezésre jutó endogám törekvések számos, a házasság problémáján túlmutató, az adott csoport életére jellemző értékmeghatározó viszonyra is utalnak.

Az endogámia vizsgálatánál nem szabad megfélemlíteni az exogámia jelenségéről sem, mivel ezek a házasság intézményének két sajátos megjelenési formáját jelentik. Az endogámia az a szabályrendszer, amely szerint a házasságnak az adott csoporton belül kell megvalósulnia.⁴ Az exogámia pedig az a házasodási rend, amely a csoporton kívüli párválasztást írja elő, illetve azt részesíti előnyben.⁵ A két forma kialakulásánál számos természeti és társadalmi tényezővel kell számolni. A természeti tényezők közül megemlíthjük